

Kiçik yaşlı uşaqlarda rəbitəli nitqin inkişaf xüsusiyyətləri

Ziba İlham qızı Kərimzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E- mail: kerimzadehz@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d.,dos. T.H. Ağayeva,
p.ü.f.d. M.Ş. Məlikov

Açar sözlər: nitq, rəbitəli nitq, inkişaf, psixo-pedaqoji inkişaf, söz

Ключевые слова: речь, связная речь, развитие, психолого-педагогическое развитие, слово

Key words: speech, coherent speech, development, psycho-pedagogical development, word

Uşaqlarda nitqin inkişaf prosesi şüurun inkişafı, ətraf aləm haqqında bilik və bütövlükdə idrak fəaliyyəti və şəxsiyyətin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Uşaqlarda nitq fitri bir qabiliyyət deyil, uşağın ətrafındakı böyüklərin nitqinin təsiri altında formalaşan mürəkkəb bir prosesdir. Uşağın nitqinin düzgün inkişafı nitq təcrübəsinin həcmindən, həyatının ilk anlarından uşaqların təhsili və tərbiyəsindən çox asılıdır (1). Bu baxımdan 1-3 yaş arası olan dövr normal inkişaf edən uşaq idrakının ən sürətli inkişaf mərhələsi hesab olunur. Həyatın ilk üç ilində uşağın özünüdərk, şəxsiyyət və fəaliyyətinin əsasları tədricən formalaşır.

Görkəmli psixoloq L.S. Vıqotskiyə görə, nitq təfəkkürün aparıcı funksiyasıdır. Yaxşı inkişaf etmiş nitqsiz, heç bir real əlaqə ola bilməz (2). Bu, hər şeydən əvvəl uşaqların kiçik yaşlarında beynin qabıq funksiyalarının inkişafında həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsi ilə bağlıdır.

Kiçik yaşlarda uşağın nitqinin inkişafı eyni zamanda motor bacarıqların inkişafından da çox asılıdır. Baş beyində motor mərkəzlər nitq fəaliyyəti ilə bağlı olan sahələrin yaxınlığında yerləşir və nitq hərəkətlərinin inkişafında müstəsna rol oynayır. Artikulyasiya aparatının hərəkətlərin, əlin, xüsusilə də, barmaqların manipulyasiyaları zamanı baş beynin motor və nitq zonalalarının aktivləşməsinə səbəb olur, bunun nəticəsində. beynə nə qədər çox impuls daxil olursa, uşağın nitq - motor fəaliyyəti və idraki bacarıqları bir o qədər fəal inkişaf edir.

Uşağın ünsiyyət bacarıqlarına yiyələnməsi üçün böyük və həmyaşları ilə birgə fəaliyyətə ehtiyac duyur. Məhz, üç yaşından başlayaraq, nitq və nitqi anlama bacarığı kompleks neyro-psixoloji prosədə, uşağın ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi və böyüklərlə ünsiyyətdə təzahür edir. Bunun əsasında onda şəxsiyyətlərarası əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi prosesi olan ünsiyyət bacarıqları formalaşır və onun bu prosesə tam daxil olmasına şərait yaranır.

Bütün fəaliyyət növlərində ünsiyyət bacarıqlarının tətbiqi üzərində iş uşağın nitq inkişafını müntəzəm olaraq təmin edir. O, yeni sözlərlə tanış olur, ilk cümlə və ümumiləşdirmələri qurmağı öyrənir, ilk sualları yaranır, ünsiyyət üçün nitq vasitələrindən fəal şəkildə istifadə etməyə başlayır .

Nəticədə, normal inkişafı olan üç yaşlı uşağın lüğət ehtiyatı ünsiyyət və böyüklərlə fəaliyyəti nəticəsində təxminən 3000 və daha çox söz toplanmış olur. Lakin uşaq həyatının ilk üç ilində nitqin inkişafı təkcə söz ehtiyatının zənginləşməsi, onun kəmiyyətcə çoxalması deyil, həm də toplanmış sözlərin bir-biri ilə məntiqi əlaqələnməsi nəticəsində rəbitəli nitqin formalaşması və inkişafının baş verməsidir (3).

Rabitəli nitq inkişafı uşağın müxtəlif növ fəaliyyətinin nəticəsidir. Başqa sözlə, uşaqlarda nitq inkişafı öz-özlüyündə deyil, təcrübə və öyrən mənin təsiri altında baş verir. O, yaşadığı dünyanı hərəkətlərdə və əməllərdə, emosional aləmində və sözlərdə əks etdirir (4).

Uşağın nitqini formalaşdıran ən vacib vasitə onun ətraf aləmlə tanışlığıdır. Erkən yaşda nitq inkişafı ünsiyyətin stimullaşdırılması ilə başlayır, onda söz ehtiyatının zənginləşməsi, aktivləşməsi, passiv söz ehtiyatının inkişafı, daha sonra aktiv sözün inkişafına keçidi və bununla yanaşı səs tələffüzünün formalaşması, rabitəli nitq inkişafı baş verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, uşağın rabitəli nitqinin inkişafına müxtəlif amillər təsir göstərir. Nitq inkişafına göstərilən təsir həm müsbət, həm də mənfi ola bilər.

İrsiyyət, ətraf mühit faktorlarının nitq inkişafına təsir dərəcəsi müxtəlif ola bilər. İrsi olan bacarıqlar, başqaları ilə ünsiyyət qurmaq üçün maraq, ünsiyyət və sosial mühitin zənginliyi uşaqları ana dilinin funksiyalarını və daha çox söz öyrənməyə təhrik edir.

Birgə fəaliyyət prosesində baş verən ictimai münasibətlər sisteminə daxil olmaq davranış qaydalarının mənimsənilməsinə, ünsiyyət formalarındakı dəyişikliyə kömək edir. Uşağın yaşları və böyükklərlə ünsiyyəti zamanı rabitəli nitq inkişafında davranış xüsusiyyətləri:

Yaşlıları ilə ünsiyyət

Uşaqların (3 yaşa qədər) bir-biri ilə ünsiyyəti müxtəlif hərəkətlər yolu ilə baş verir.

1. Yaşadığına "maraqlı bir obyekt" kimi yanaşmaq. Uşaq həmyaşdını müəyinə edir, paltarını, üzünü ona yaxınlaşdırır. Bu cür hərəkətlər digər uşaqlara, böyükklərə və hətta cansız əşyalara münasibətdə özünü göstərir.

2. Digər uşaqları müşahidə etmək və təqlid etmək. Bu hərəkətlər kateqoriyasına həm uşaqlar, həm də böyükklərlə ünsiyyət üçün tipikdir.

3. Hərəkətlər kateqoriyası - uşaq ünsiyyətinə xasdır və bir qayda olaraq "böyük-uşaq" münasibətlərində bir o qədər də istifadə olunmur. Uşaqlar birlikdə atlanır, gülür, bir-birini təqlid edir, yerə yıxılır. Üstəlik, mənfi hərəkətlər də bu kateqoriyaya aiddir: uşaqlar bir-birini qorxudur, dava edir, mübahisə edirlər.

Böyükklərlə ünsiyyət

Uşaqla digər insanlar arasında gələcək münasibətlərin formalaşmasında mühüm rolu kiçik yaşlarında uşaq və böyükklərin qarşılıqlı əlaqəsi oynayır. 1,5 ildən sonra bir uşaq müstəqillik arzusunu inkişaf etdirir, lakin yenə də yeni obyektlərə və fəaliyyətlərə yiyələnməkdə böyük yaşlıların köməyi olmadan edə bilmir. Bir uşağa onunla ünsiyyət baxımından az diqqət yetirilsə, nitq inkişafında yaşlılarından kəskin şəkildə geri qala bilər. Və əgər böyükklər körpənin hər hansı bir tələbini jestlərlə ifadə etməyə çalışırlarsa, uşaq da şifahi qarşılıqlı əlaqə vərdişlərinə yiyələnməyə çalışmayacaqdır. Bu səbəbdən uşaqların bəzi yaş xüsusiyyətlərini bilməsi lazımdır.

Uşaqlarda nitq inkişafının əsas vəzifələri:

— kommunikativ fəaliyyətin stimullaşdırılması, müxtəlif ünsiyyət formalarına yiyələnmək üçün şərait yaradılması: böyükklər və yaşlıları ilə tam emosional əlaqənin təmin edilməsi;
— şagirdlər arasında nitq fəaliyyətinə maraq, motivasiya yaradılmasına kömək edən ən təsirli metodların, üsulların, vasitələrin seçilməsi.

Uşaqlar böyükklərin münasibətinə həssasdırlar: onun davranışında laqeydlik, saxtakarlıq hiss etsələr, onunla oynamayacaq, şifahi ünsiyyətə girməyəcəklər. Nitq inkişafı üzrə aparılan işlərdə ən mühüm yeri uşaqlarda düzgün səs tələffüzü və diksiyanın formalaşmasına istiqamətlənmiş məşğələ və oyunlara vermək daha düzgündür. Məhz oyunda uşaq ünsiyyət vasitələrinin mənimsənilməsi dövrə güclü fəaliyyətə olan daxili ehtiyacı əks etdirir. Niyə bu baş verir? Çünki uşaqlar hər şeydən daha çox oynamağı sevir. Alimlərin oyunun boş bir əyləncə

deyil, balaca insan üçün çox vacib bir fəaliyyət olduğunu söyləməsi əbəs yerə deyil (5). Uşaq ətraf aləmin hadisələri ilə əlaqəli müxtəlif vəziyyətlərdə yaşayır, ünsiyyət bacarıqlarını öyrənir. Aparılan sistemli və məqsədyönlü iş nəticəsində uşaqlarda rəbitəli nitqin inkişafı sürətlənir. Hər yaş dövrünə müvafiq lüğət ehtiyatı zənginləşir.

Məqalənin aktuallığı. Nitq və onun inkişafı sıx surətdə bilavasitə təfəkkürün inkişafı ilə bağlıdır. Rəbitəli nitq bacarıqlarının uşağın yaşına müvafiq olmaması idrak inkişafının ləngiməsinə, gələcəkdə isə mənfi həyat mövqeyinin formalaşmasına səbəb olur. Ünsiyyət və məlumat mübadiləsi prosesində dilin mənimsənilməsi, fonetikasi, qrammatik quruluş, dialoq, lüğət ehtiyatının inkişafı baş verir. Normal rəbitəli nitq inkişafı ona imkan verir ki, uşaq yeni anlayışları qavrasın, ətraf aləm haqqında təsəvvür və bilik ehtiyatlarını zənginləşdirsin. Məqalənin belə bir vacib problemə həsr edilməsi də onun aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə kiçik yaşlı uşaqlarda rəbitəli nitqin inkişaf cəhətləri göstərilməklə yanaşı, uşağın yaşlıları və böyüklərlə ünsiyyəti zamanı rəbitəli nitqin inkişafındakı davranış xüsusiyyətləri sadalanır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Яшина В.И. Теория и методика развития речи детей: пособие для самостоятельной работы. / Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / В.И. Яшина, М.М. Алексеева, В.Н. Макарова, Е.А. Ставцева. М.: Издательский центр «Академия», 2005.
2. Л. С. Выготский. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 1999.
3. Мухина В. С. Возрастная психология: феномены развития, детство, отрочество. М.: Академия, 2004.
4. Стимульный материал для диагностического обследования детей раннего и младшего дошкольного возраста / под ред. Н. В. Серебряковой. СПб: КАРО, 2005.
5. Арушанова А.Г. Речь и речевое общение детей. М.: Мозаика-Синтез, 2000.

З.И. Керимзаде

Особенности развития коммуникативной речи у детей раннего возраста

Резюме

Речь и ее развитие тесно связаны с развитием мышления. Неадекватные для детского возраста коммуникативные навыки приводят к задержке когнитивного развития и негативному отношению к работе и жизни. В процессе общения и обмена информацией происходит овладение языком, фонетикой, грамматическим строем, диалогом, развитием словарного запаса. Развитие связной речи позволяет ребенку усваивать новые концепции, обогащать воображение и знания окружающем мире.

Z.I. Karimzade

Features of the development of communicative speech in children

Summary

Speech and its development are closely related to the development of thinking. Inadequate communication skills for a child's age lead to cognitive retardation and a negative position in life in the future. In the process of communication and information exchange, language acquisition, phonetics, grammatical structure, dialogue, development of vocabulary take place. The development of communicative speech allows the child to grasp new concepts, enrich the imagination and knowledge of the world around him.

Redaksiyaya daxil olub: 17.02.2021